

UDK 821.131.1-992(497.16)''1885''

Izvorni naučni rad

Olivera POPOVIĆ (Podgorica)

Filološki fakultet – Nikšić

oljapop@yahoo.it

PUTOVANJE JEDNOG NADBISKUPA U CRNU GORU 1885. GODINE

U radu se govori o putopisnom djelu u kome italijanski nadbiskup Vinčenco Vanuteli opisuje svoju kratkotrajnu posjetu Crnoj Gori 1886. godine. Nastojali smo da rasvijetlimo istorijski, politički i kulturološki kontekst njegove posjete, kako bismo ustanovili koji su faktori imali uticaja na sliku Crne Gore i Crnogoraca zabilježenu u njegovom putopisu, kao i da otkrijemo motive posjete ovog dominikanskog fratra, kasnije kardinala, koji je ostavio jedno od rijetkih svjedočanstava o maloj balkanskoj knjaževini u godinama neposredno nakon Berlinskog kongresa (1878).

Ključne riječi: *putopisna književnost, Vinčenco Vanuteli, Crna Gora, Italija, Sveta Stolica*

Nakon crnogorsko-turskog rata 1876–1878. godine i međunarodnog priznanja državnosti na Berlinskom kongresu (1878), Italijani su u sve većem broju počeli da posjećuju Crnu Goru. Njihovi motivi sada više nijesu bili strogo vezani za ratne događaje, već su dolazili vođeni željom da ovu zemlju upoznaju u cilju zadovoljenja svojih ličnih ili profesionalnih potreba. Svjedočanstva o ovoj novoj, mirnodopskoj epohi crnogorske istorije prvo su zabilježili italijanski prirodnjaci i misionari, dok će se veći broj priloga i knjiga autora raznih profila pojaviti krajem XIX vijeka, povodom vjenčanja crnogorske princeze Jelene Petrović-Njegoš s italijanskim prestolonasljednikom Viktorom Emanuelom III (1896). Jedan od tih prvih italijanskih posjetilaca nezavisne Crne Gore bio je nadbiskup Vinčenco Vanuteli (Vincenzo Vannutelli, 1836–1930), koji je, u svojstvu delegata Papske Stolice u Osmanskom Carstvu i apostolskog vikara u Carigradskoj patrijaršiji, u Crnoj Gori boravio u junu 1885. godine.¹

¹ Vinčenco Vanuteli, rodом iz okoline Rima, završio je Papski gregorijanski univerzitet, a potom radio kao nastavnik u Vatikanskom sjemeništu. Nakon toga službovao je u rimskim i inostranim ispostavama Državnog sekretarijata Svete Stolice, osim u razdoblju od 1878.

Vanutelijeva posjeta uklapa se u kontekst povećanog interesovanja Katoličke crkve za pridobijanje vjernika u slovenskim zemljama, nakon procjene da nove političke okolnosti ostavljaju prostora za ostvarenje ovih aspiracija.² Godine 1880. papa Lav XIII (1820–1903) u svojoj poslanici *Grande munus* izrazio je nadu da će slovenski svijet pristupiti Rimskoj crkvi.³ Dvije godine ranije Crna Gora i Sveta Stolica već su započele pregovore o potpisivanju Konkordata, kojim su prvi put uređeni odnosi između Vatikana i jedne pravoslavne zemlje. Zakonsko normiranje položaja novih vjerskih i nacionalnih zajednica koje su ušle u sastav Crne Gore nakon rata 1876–1878. godine nametale su odredbe Berlinskog kongresa, ali su i neki drugi motivi uticali na uspostavljanje zvaničnih odnosa knjaževine sa Svetom Stolicom.⁴ U ovim pregovorima aktivno je učestvovao Vanutelijev rođeni brat, kardinal Serafino, koji je od 1880. godine bio papski nuncije u Beču. Konkordat je potpisan u avgustu 1886. godine, a vrlo moguće da je dolazak Vinčenza Vanutelija u Crnu Goru u fazi pripreme potpisivanja ovog sporazuma bio povezan s ovim aktivnostima.

Vanuteli je svoje utiske s puta u Crnu Goru objavio iste 1886. godine, u knjižici pod naslovom *U Crnoj Gori*.⁵ Drugo izdanje ovog djela, uz minimal-

do 1880. godine, kada je obavljao dužnost istražnog sudije (auditora) Rimske Rote. Godine 1883. bio je nuncije u Portugalu, gdje je učestvovao u pregovorima oko potpisivanja sporazuma između države i Katoličke crkve radi regulisanja njihovih odnosa u portugalskim kolonijalnim posjedima u Indiji. Godine 1890. postao je kardinal, a dvije godine kasnije imenovan je za prefekta Svete kongregacije za širenje vjere (Congregatio de Propaganda Fide). Radio je i na kodifikaciji kanonskog prava, a 1915. godine postavljen je za dekana Kardinalskog kolegijuma. Up. Salvador Miranda, „Vannutelli, Vincenzo“, *The Cardinals of the Holy Roman Church, Biographical Dictionary, Pope Leo XIII (1878-1903) Consistory of December 30, 1889 (XIV)*, <http://www2.fiu.edu/~mirandas/bios1889-iii.htm>; Teodoro Rovito, *Letterati e giornalisti italiani contemporanei*, dizionario biobibliografico, seconda edizione, Teodoro Rovito Ed., Napoli 1922, str. 395.

² Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia: bilancio storico-bibliografico di un millennio*, Istituto di studi adriatici di Venezia, Stediv, Padova, 1958, str. 475.

³ Isto; *Grande munus*, lettera enciclica di Sua Santità Leone PP XIII, http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/it/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_30091880_grande-munus.html

⁴ Knjaz Nikola I Petrović želio je da obnovi drevnu Barsku nadbiskupiju, pod čiju bi jurisdikciju potpali svi stanovnici Crne Gore katoličke vjeroispovijesti. Knjaževa namjera bila je, s jedne strane, da ospori Austrougarskoj pravo da se miješa u djelovanje Katoličke crkve u Crnoj Gori, a s druge da promovise knjaževinu kao vjerski tolerantnu državu, što bi mu olakšalo ostvarivanje ekspanzionističkih težnji prema katoličkim plemenima u susjedstvu. Glavni motiv Svete Stolice bio je učvršćivanje vatikanskog uticaja na Balkanu. Up. Živko M. Andrijašević, Šerbo Rastoder, *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003. godine*, Centar za iseljenike Crne Gore, Podgorica, 2006, str. 225–227; Frančesko Kakamo, „Konkordat sa Crnom Gorom i politika Svete stolice prema istoku“, prevela s italijanskog Deja Piletić, *Matica*, VI/2005, br. 21, str. 221–254.

⁵ Vincenzo Vannutelli, *Zernagora: al Montenegro*, Coi Tipi di Mario Armanni, Roma, 1886.

ne izmjene, to jest ispravke u nazivima nekih toponima i antroponima, objavljeno je 1893. godine. Taj putopis pojavio se kao jedanaesti po redu u nizu Vanutelijevih studija objavljenih pod zajedničkim naslovom *Pogled na Istok* (*Sguardo all'Oriente*), koje su izlazile od 1879. do 1895. godine s ciljem razmatranja vjerskih pitanja u zemljama Istoka. Autor je knjižicu posvetio Ozani Kotorskoj (1493–1565), dominikanskoj redovnici rođenoj u Crnoj Gori, veoma poštovanoj u Boki Kotorskoj.

Iako je u „Uvodu“ istakao sumnju u opravdanost pisanja posebne knjige o Crnoj Gori, zbog njenog „skromnog geografskog značaja“ i „malo poznate istorije“, kao i činjenice da nije uspio da prikupi mnogo materijala u vezi sa vjerskim pitanjima u njoj, Vanuteli bilježi da se zbog političkog značaja ove male balkanske knjaževine u razrješenju „istočnog pitanja“, to jest problema podjele osmanskih posjeda u jugoistočnoj Evropi i utvrđivanja interesnih zona velikih sila, ipak opredijelio da knjižicu objavi zasebno, a ne kao dodatak knjiži o Albaniji, koju je prethodno posjetio.⁶

Autor opisuje svoj dolazak u Crnu Goru iz Skadra, preko Skadarskog jezera. Potom je preko Bara brodom stigao do Kotora, a zatim kočijom do crnogorske prijestonice. Na Cetinju je prenoćio kod jednog Italijana koji mu je narednog dana bio vodič kroz varoš. Kako se knjaz Nikola u to vrijeme nije nalazio na Cetinju, Vanuteli se susreo s tadašnjim crnogorskim mitropolitom Mitrofanom Banom (1841–1920). Nakon jednodnevnog boravka, autor se u pratnji lokalnog vodiča vratio u Kotor odakle je, u društvu jednog katoličkog sveštenika, otputovao u Trst, da bi tamo posjetili obje pravoslavne crkve u tom gradu, grčku i srpsku.

Svoje putovanje Crnom Gorom Vanuteli opisuje dramatičnim tonom, kao jednu veliku avanturu, kako zbog trošne lađe, nepovoljnih vremenskih uslova i posade u pripitom stanju, tako i zbog dugotrajnog pješaćenja po planinskim predjelima te opasnosti da u povratku bude pokrađen ili ubijen. Naglašavanje rizika i opasnosti putovanja u Crnu Goru prisutno je i u djelima brojnih drugih stranih putnika koji su je u tom razdoblju posjetili,⁷ što je imalo dvostruku narativnu funkciju. Na taj način je, s jedne strane, isticana nepristupačnost zemlje i njena materijalna nerazvijenost u pogledu putne infrastrukture, prevoznih sredstava, kao i gostionica i hotela za boravak posjetilaca, dok je, s druge strane, u prvi plan izbijao avanturistički duh putnika, njegovo požrtvovanje i posvećenost zadatom cilju.

Vanuteli je u svom putopisu veliku pažnju posvetio opisu Crnogoraca i njihovog načina života. Njegov prikaz stanovnika Crne Gore karakteriše insi-

⁶ Isto, str. 5–6.

⁷ Up. Božidar Jezernik, *Divlja Evropa*, prevela s engleskog S. Glišić, Biblioteka XX vek, Beograd, 2008, str. 115.

stiranje na njihovoj egzotičnosti, koja se ogledala u njihovom izgledu, karakteru, rodnim odnosima i narodnim običajima. Kao posebnu neobičnost Crne Gore Vanuteli ističe položaj žena, koje su obavljale teške fizičke poslove. Ova tema u italijanskim putopisima o Crnoj Gori od druge polovine XIX vijeka često je eksploatisana, i zauzimala je povlašteno mjesto u procjeni ostvarenog napretka države u civilizacijskom smislu. Mada i Vanuteli, poput drugih autora, Crnogorcima upućuje kritiku zbog tretiranja žena kao „tegleće marve“, on je bez ustezanja prihvatio takav način prenosa robe, pa je i sam putovao noseći samo štap, dok je jedna žena njegovu putnu torbu prenijela, kako navodi, „hitro i okretno“, i to za veoma skromnu nadoknadu.⁸

Vanuteli nastoji da ukaže na razlike između istočnih i zapadnih zemalja, odnosno da istakne mane istočnjaka u odnosu na zapadnjake, poput njihove inertnosti, nerada, nepoznavanja discipline, fatalističkog duha, iracionalnosti, rasipništva, neposvećenosti privrednom razvoju i sklonosti prema samovolji i korupciji. Ovaj stabilni sistem stereotipa korištenih da označe suprotnost predstavi o Evropi koja je trebalo da simbolizuje higijenu, red, samokontrolu, poštovanje zakona, pravdu i efikasnu administraciju bugarska teoretičarka Marija Todorova naziva *balkanističkim diskursom*,⁹ dok drugi autori govore o *poluorijentalizmu*,¹⁰ upućujući na povezanost ovog diskursa sa onim koji je Edvard Said (Edward Said, 1935–2003) označio kao *orijentalizam*.¹¹

Odgovornost za zapuštenost krajeva koju je zapazio tokom svog putovanja Crnom Gorom Vanuteli je pripisao Turcima, smatrajući da su upravo oni hrišćane na Istoku doveli do nazadovanja u svakom pogledu. Govoreći o sukobima Crnogoraca i Turaka, autor pominje i običaj izlaganja odsječenih neprijateljskih glava na kuli Tablji, mada takav prizor nije imao prilike sam da vidi. Ovaj običaj jedan je od najprisutnijih motiva u putopisnim prikazima Crne Gore i autora drugih nacionalnosti, i davao je Crnoj Gori neku posebnu

⁸ Vincenzo Vannutelli, nav. djelo, str. 45–46.

⁹ Marija Todorova, *Imaginary Balkan*, prevele s engleskog A. B. Vučen i D. Starčević, Biblioteka XX vek, Beograd, 2006, str. 7, 10, 66–67, 241 (Prvo izdanje: *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, New York, 1997).

¹⁰ Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford University Press, Stanford, 1994, str. 7; Nino Raspudić, *Jadranski (polu)orijentalizam: Prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti*, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb, 2010.

¹¹ Osim akademskog određenja *orijentalizma* kao studija o Orijentu, Said taj pojam definiše i kao „stil mišljenja, zasnovan na ontološkoj i epistemološkoj distinkciji koja se povlači između Orijenta i (najčešće) Okcidenta“, dopunjujući ovu definiciju stavom da orijentalizam predstavlja „zapadni stil dominacije, rekonstruisanja i posedovanja vlasti nad Orijentom“. Up. Edvard Said, *Orijentalizam*, prevela s engleskog Drinka Gojković, Biblioteka XX vek, Beograd, 2008, str. 11 (Prvo izdanje: *Orientalism*, Penguin, London, 1977).

privlačnost.¹² Ipak, Vanuteli ne želi da Crnogorce prikaže kao krvoločan narod, već njihove postupke objašnjava odmazdom zbog pretrpljenih zlodjela i nepočinstava od strane „vječitog neprijatelja“ hrišćanskog naroda.¹³

U Vanutelijevim opisima Crnogoraca prepoznaje se i romantičarski model stereotipizacije o herojskom egalitarnom društvu koje se razvija prirodno i autohtono, i koje je posvećeno duhovnim vrijednostima poput rodoljublja i vjere, nasuprot materijalizmu, površnosti i iskvarenosti zapadnjaka, do kojih ih je doveo proces modernizacije.¹⁴ U tom smislu Vanutelijevo djelo nastavlja putopisnu tradiciju prikazivanja slovenskih naroda kao „dobrih divljaka“, ukorijenjenu objavljivanjem putopisa još jednog sveštenika, padovanskog avgustinca Albarta Fortisa, koji je djelom *Put u Dalmaciju* (*Viaggio in Dalmazia*, v. I–II. Alvise Milocco, Venezia, 1774) stekao evropsku slavu. Sličan prikaz Crnogoraca dat je i u djelu botaničara Antonija Baldačija (Antonio Baldacci, 1867–1950), koji je istovremeno kad i Vanuteli posjetio istočnu obalu Jadrana i pogranične djelove Crne Gore, objavivši potom svoje putopisno djelo *Boka Kotorska i Crnogorci*.¹⁵ Međutim, dok je Baldači u svom putopisu Crnogorce

¹² Up. Emmet B. Ford, „Montenegro in the Eyes of the English Traveler“, *Südost Forschungen: internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas* / begründet von Fritz Valjavec; im Auftrag des Südost-Institut München geleitet und herausgegeben von Mathias Bernath, vol. 18, 1959, str. 363; Božidar Jezernik, nav. djelo, str. 135–149; Sarah McArthur, *Being European: Russian Travel Writing and the Balkans, 1804–1877*, University College London, School of Slavonic and East European Studies, Submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, april 2010, str. 87–89; Francesco Caccamo, „Alla scoperta della sponda orientale dell’Adriatico. Viaggiatori in Albania e in Montenegro“, u: Trinchese, Stefano, Caccamo, Francesco (ur.). *Rotte adriatiche: tra Italia Balcani e Mediterraneo*, Franco Angeli, Milano, 2011, str. 105.

¹³ Vincenzo Vannutelli, nav. djelo, str. 93–94.

¹⁴ Romantičarska idealizacija Crne Gore kao drevne herojske i zdrave zajednice prisutna je i u djelima drugih stranih putopisaca. Up. Božidar Jezernik, nav. djelo, str. 113, 161; František Šístek, *Naša braća na Jugu: Češke predstave o Crnoj Gori i Crnogorcima 1830–2006*, Matica crnogorska, Cetinje – Pogorica, 2009, str. 257–260; Nebojša Čagorović, Cathie Carmichael, „Constructing and rethinking Montenegrin national identity“, *Narodna umjetnost*, 2006, 43/1, str. 62, 66; Sarah McArthur, nav. rad, str. 82; Wendy Bracewell, „Travels Through the Slav World“, *Under Eastern Eyes: A Comparative Introduction to East European Travel Writing on Europe*, edited by Wendy Bracewell and Alex Drace-Francis, Central European University Press, Budapest – New York, str. 181.

¹⁵ Antonio Badacci, *Le Bocche di Cattaro ed i Montenegrini: impressioni di viaggio e notizie da servire per introduzione alla flora della Czernagora*, Soc. tip. Azzoguidi, Bologna, 1886. Digitalno izdanje: Edizioni CISVA, 2006, www.viaggiadr.it. Baldačiju pripada mjesto jednog od najznačajnijih kulturnih posrednika u uspostavljanju veza između Italije i Crne Gore. On je u razdoblju od 1885. do 1910. godine najmanje četrnaest puta boravio u toj zemlji, stekavši u Italiji zavidnu naučnu reputaciju zahvaljujući upravo radovima s rezultatima iz tih njegovih istraživanja. Up. Slavko Burzanović, „Antonio Baldači i Crna Gora“, *Matica*, IX/2008, br. 34–35, str. 91–110.

opisivao kao ljude koji po svojoj čestitosti, učtivosti, gostoljubivosti i uviđavosti mogu da posluže kao uzor drugim narodima, Vanuteli o Crnogorcima govori uglavnom s pozicije superiornosti nekoga ko dolazi iz razvijenoga svijeta.

Najzanimljivija epizoda u Vanutelijevom putopisu je posjeta Cetinjskom manastiru, koji je opisan kao pozornica susreta dva svijeta – Istoka i Zapada. Tu je autor imao prilike da se susretne s jednom drugačijom, neočekivanom realnošću, koja se ogledala u eleganciji i prefinjenom izgledu odaja mitropolita Mitrofana Bana, sređenih kao „pravi pariski saloni“, ali i da upozna naoružane parohije i đakone, što je izazvalo njegovo zaprepaštenje.¹⁶ Mada Vanuteli običaj crnogorskih sveštenika da nose oružje pripisuje više „hirovitoj modi“ nego stvarnoj potrebi, opis njihovog izgleda poslužio mu je da istakne kulturološke razlike sredine koju je posjetio u odnosu na onu iz koje dolazi. Tako on ističe da je tri godine služio kao vojni kapelan i nalazio se na području brojnih bitaka, ali da nikada nije koristio oružje, niti bi umio njime da rukuje.¹⁷

Što se religije kod Crnogoraca tiče, i ovaj autor, kao i mnogi drugi, primjećuje da se ona najviše pokazuje u spoljnim manifestacijama, dodajući da se „od prostog puka ne može više ni zahtijevati ni očekivati“. ¹⁸ I prema pravoslavnom sveštenstvu Vanuteli pokazuje veoma kritičan odnos, prepoznajući njegove mane u nedostatku žara, iskrenog milosrđa i temeljnog obrazovanja, i smatrajući ga inferiornim u odnosu na katoličko sveštenstvo.¹⁹ Kada je riječ o katolicima, ovaj visoki crkveni dostojanstvenik ostavio je veoma zanimljivo svjedočanstvo o svom prisustvu na parohijalnoj misi u jednom selu u okolini Bara, tokom koje je tekst iz jevanđelja prvo pročitao na latinskom, a zatim otpjevan na narodnom jeziku. Autor je izrazio pozitivan stav o ovom slovenskom običaju, ističući da je za vjernike važno da na vlastitom jeziku čuju i razumiju biblijsku pouku.²⁰

Vanuteli u svom putopisu razmatra mogućnost jačanja i širenja katoličanstva u Crnoj Gori, odnosno objedinjavanja svih hrišćana pod okrilje Kato-

¹⁶ Vincenzo Vannutelli, nav. djelo, str. 104–108.

¹⁷ Isto, str. 31. Vanuteli je bio iznenađen i količinom oružja koje su stanovnici tadašnje Crne Gore nosili, tako da mu je njegov naoružani pratilac izgledao „kao kakva krilata životinja, koja širi svoje perje“ (str. 84).

¹⁸ Isto, str. 120.

¹⁹ Vincenzo Vannutelli, str. 143–144.

²⁰ Pitanje jezika u bogoslužju regulisano je 1887. godine, kada je barski nadbiskup Šimun Milinović (1835–1910) poslao Svetoj Stolici zahtjev, u svoje i u knjaževo ime, za upotrebom staroslovenskog jezika, što je, zajedno sa korišćenjem ćirilice u liturgiji, i odobreno. U samom tekstu Konkordata bilo je određeno da se molitva za vladara „Gospodi spasi knjaza“ (*Domine, salvum fac Principem*) u bogoslužju pjeva na „slavenskom jeziku“ (*in lingua Slava*). Up. Ivan Jakulj, „Međunarodni ugovori Svete Stolice i Crne Gore: povijesno-pravni vid“, *Crkva u svijetu*, 2013, br. 48, str. 243, 248.

ličke crkve, što se može povezati sa osnovnim motivom njegovih putovanja istočnim zemljama.²¹ Stoga, značajno mjesto u njegovom putopisu ima Ozana Kotorska, kojoj je posvetio djelo i u njemu dao njenu opširnu biografiju.²² Opis dobro očuvanog tijela ove dominikanske redovnice, koje je autor imao prilike da vidi u crkvi Svete Marije Koledate u Kotoru, u suprotnosti je s opisom njegovog iskustva u Cetinjskom manastiru, u kome, kako navodi, posjetioci nijesu u mogućnosti da se uvjere u istinitost tvrdnji o očuvanosti mošti Svetog Petra Cetinjskog. Osim što insistira na raširenosti kulta Ozane Kotorske, koji bi u slučaju njene beatifikacije, kako smatra, veoma pogodio jačanju uticaja Rimokatoličke crkve na istočnoj obali Jadrana, ova redovnica za Vanutelija poprima i snažno simbolično značenje jer je u mladosti prešla put kojim bi on želio da pođu svi pravoslavci, a to je da prigrlje katoličanstvo.

Autor se zalaže za tolerantan odnos prema pravoslavicima, osuđujući žustre rasprave i netrpeljivost, i ističući potrebu izučavanja njihovih vjerskih običaja.²³ Vanutelijev didaktički odnos prevladava i u opisu njegovog putovanja u Trst radi posjete pravoslavnom hramu Svetog Spiridona. Tamo ovaj nadbiskup svom saputniku, mladom i nadmenom katoličkom svešteniku, ukazuje na vrijednosti koje njeguju pravoslavci. Opis „preobraženja“ mladog katoličkog duhovnika, koje je rezultiralo njegovim boljim razumijevanjem veza između dvije konfesije, zahvaljujući razgovoru sa sveštenikom tršćanske crkve Sv. Spiridona, ilustrativno pokazuje Vanutelijev stav o tome kako treba da se odvija komunikacija između pravoslavaca i katolika. Međutim, u zaključku ove knjige, autor ipak naglašava da „raskolnicima“ treba pokazati pravi put kako bi ih Katolička crkva primila u svoje okrilje.

Veliku pažnju djelu u Crnoj Gori Vanuteli je posvetio i političkim pitanjima, upućujući na značaj koji je Crna Gora stekla nakon Berlinskog kongresa i na njenu ulogu u razrješenju „istočnog pitanja“. Očekujući intenzivnije uključivanje Rusije u tu problematiku, Vanuteli Crnu Goru posmatra kao rusku ispostavu na Jadranu, njenu produženu ruku koja će tom „velikom divu sa sjevera“ omogućiti uspostavljanje novog poretka velikih sila na međunarodnoj politič-

²¹ Up. Salvador Miranda, nav. rad.

²² Prije Vanutelija, o Ozani Kotorskoj na italijanskom jeziku pisao je sveštenik Bonaventura da Maser (*Il giglio del Montenegro, ossia la B. Osanna da Cattaro*, Monza, 1882). Papa Pije XI tek će 1927. godine dozvoliti javno i crkveno poštovanje blažene Ozane, koja će time postati prva južnoslovenska svetica u krilu Rimokatoličke crkve. Up. Vesna Kilibarda, *Bibliografija o Crnoj Gori na italijanskom jeziku (1532–1941)*, *Crnogorska bibliografija*, tom IV, knj. 4, Centralna narodna biblioteka republike Crne Gore „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1993; Šerbo Rastoder i dr. „Blažena Ozana“, *Istorijski leksikon Crne Gore*, t. 1 (A–Crn), str. 134.

²³ Vincenzo Vannutelli, str. 144–145.

koj sceni.²⁴ Vanuteli je u svojim predviđanjima donekle bio u pravu, s obzirom na to da je „istočno pitanje“ razriješeno nakon što su Crna Gora, Srbija, Grčka i Bugarska, uz posredovanje Rusije, sklopile više bilateralnih saveza, a potom udruženim snagama pokušale da zaokruže svoj državni i nacionalni prostor pokretanjem Prvog balkanskog rata 1912. godine.²⁵ Vanuteli, međutim, pretjerano naglašava ulogu i moć Rusije, projektujući i lični strah od širenja panslavizma, i poredeći ovaj pokret s najezdom varvara na Zapadno Rimsko Carstvo.²⁶ On stoga predlaže okretanje Katoličkoj crkvi kao ujediniteljki naroda, jedinom subjektu koji može da ublaži razarajuće dejstvo sukoba civilizacija, jer njeni ciljevi nijesu usko vezani za jednu zemlju ili jedan narod. Tako Vanuteli izražava negativan stav prema savremenim tekovinama XIX vijeka u pogledu stvaranja nacionalnih država, dajući prednost ujedinjenju ljudi prema vjerskoj pripadnosti. Ipak, on smatra da ničija nacionalna osjećanja ne treba vrijeđati, već da je odbranu domovine potrebno dovesti u vezu s odbranom vjere.²⁷

Osim opisa svog veoma kratkog neposrednog iskustva, Vanuteli je u knjigu unio i brojne podatke iz literature, pomenuvši kao glavni izvor informacija knjigu *Crna Gora* francuskog putopisca, novinara, publiciste i slikara Šarla Irijarta (Charles Yriarte 1832–1898).²⁸ Poput Irijartovog, Vanutelijevo djelo pokazuje i neke odlike vodiča, namijenjenog upravo misionarima. Autor tako u jednom poglavlju svog putopisa daje korisne savjete za putovanja kroz ekonomski nerazvijene zemlje, obavještava o putnim pravcima kojima se moglo stići do Cetinja i preporučuje neophodnu opremu, tim povodom detaljno opisujući i sadržaj vlastite putne torbe.

Irijartovo djelo, uz još neke nenavedene izvore, Vanuteliju je poslužilo i da obogati svoju knjigu istorijskim podacima o najvažnijim događajima iz prošlosti Crne Gore, uz poseban naglasak na ulogu Crkve i crnogorskih vladika kao zaštitnika religije, domovine i naroda. Autor daje i kratak osvrt na razdoblje kada je u

²⁴ Isto, str. 87, 154–156, 161–163.

²⁵ Up. Richard C. Hall, *The Balkan wars 1912–1913. Prelude to the First World War*, Routledge, London and New York, 2000, str. 3–21.

²⁶ Vincenzo Vannutelli, nav. djelo, str. 157–158.

²⁷ Isto, str. 160–168.

²⁸ Irijart je sredinom sedamdesetih godina XIX vijeka krenuo na putovanje duž obala Jadrana, objavivši niz reportaža o krajevima koje je posjetio. Među njima je i prilog „Crna Gora“, objavljen 1877. godine u časopisu *Tour du Monde* (Charles Yriarte, „Le Monténégro“, br. 856–860, str. 337–416). Prevod ove reportaže na italijanski jezik objavljen je iste 1877. godine u putopisnom časopisu *Il Giro del Mondo* (Carlo Yriarte, „Il Montenegro“, v. 5, str. 233–313), a naredne godine i u formi monografske publikacije, u Milanu. Iste, 1878. godine, Irijart je svoje reportaže o putovanju Jadranom, dijelom ih proširivši, objedinio u knjigu pod naslovom *Jadranske obale i Crna Gora (Les bords de l'Adriatique et le Monténégro, Paris)*, koja je 1883. godine prevedena na italijanski jezik (*Le rive dell'Adriatico e il Montenegro, Treves, Milano*).

Crnoj Gori došlo do razdvajanja duhovne od svjetovne vlasti. Vanuteli je prenio i neke podatke o organizaciji vlasti u Crnoj Gori, o aktuelnom crnogorskom vladaru, knjazu Nikoli, a opisao je sudske procese koji su održavani pod otvorenim nebom, kojima, međutim, nije bio u prilici da prisustvuje. Ipak, za razliku od Irijartovog djela, u kome je crnogorski knjaz prikazan kao pokretač napretka i civilizator, Vanuteli ga poredi sa srednjevjekovnim vladarima, dok njegovim prosvjetiteljskim aktivnostima i naporima da modernizuje državu posvećuje tek nekoliko rečenica. I detaljni opis crnogorske nošnje, u kome objašnjava simboliku boja na crnogorskoj kapi, dovedenu u vezu s mitom o Kosovskom boju, autoru je takođe poslužio da ukaže na statičnost Istoka i dinamiku Zapada.²⁹

Dok su prikaz crnogorskog društva kao statičnog i slika Crne Gore kao egzotičnog civilizacijskog spomenika nekadašnjih društvenih uređenja, jednim dijelom uslovljeni informacijama iz Irijartovog putopisa, oni su istovremeno i plod autorovog izbora da zaobiđe druge podatke koje je u Irijartovom djelu mogao da pročita, a u neke i da se lično uvjeri prilikom boravka na Cetinju. Tako je, na primjer, šest godina prije Vanutelijeve posjete, knjaz Nikola ukinuo Senat, dotadašnji sudski organ, i ustanovio tri nove institucije: Državni savjet, Ministarstvo sa šest odjeljenja i Veliki sud.³⁰

Uticao političkih i drugih motiva na putopisne prikaze Crne Gore najbolje se ogleda u poređenju Vanutelijevog putopisa s djelima objavljenim samo deceniju kasnije, povodom vjenčanja prinčevskog para Savoja – Petrović. Tako imamo uvid u bitno različite prikaze iste sredine, nastale u zavisnosti od elemenata koje je putopisac želio da istakne kao bitne za njenu karakterizaciju. Naime, dok je na Cetinju od dolaska na vlast Nikole I Petrovića 1860. godine do 1885. godine otvoren veliki broj škola, među kojima gimnazija, Bogoslovija i Đevojački institut, pokrenuto više časopisa, utemeljeni Dobrovoljno pozorišno društvo „Cetinjske čitaonice“ i pozorište „Zetski dom“, a 1884. godine realizovana i bogata pozorišna sezona, ove djelatnosti nisu bile predmet Vanutelijevih interesovanja, mada je Šarl Irijart skrenuo pažnju na neke od njih, a o nekima je izvještavala i strana štampa.³¹ Nasuprot tome, italijanskim putopiscima koji su posjetili Crnu Goru 1896. godine kulturna pitanja bila su u centru pažnje i poslužila su kao dokaz da Crna Gora zaslužuje da bude svrstana među civilizovane zemlje Evrope.³²

²⁹ Vincenzo Vannutelli, nav. djelo, str. 81–82.

³⁰ Up. Živko M. Andrijašević, Šerbo Rastoder, nav. djelo, str. 213–214.

³¹ Up. Živko Andrijašević, Šerbo Rastoder, nav. djelo, str. 219, 231–233; Luka Milunović, Ljiljana Milunović, *Pozorište u knjaževini Crnoj Gori 1884–1888: Kulturne prilike i počeci organizovanog i kontinuiranog pozorišnog života*, Crnogorsko narodno Pozorište, Podgorica, 2001.

³² V. Vico Mantegazza, *Al Montenegro: un paese senza parlamento: note ed impressioni (agosto-settembre 1896)*, Successori Le Monnier, Firenze, 1896 (Up. prevod Vesne An-

Činjenica da u Vanutelijevom djelu prevladava refleksija a ne deskripcija, knjiško znanje a ne neposredno iskustvo, posljedica je njegovog kratkog boravka koji mu je uskratio mogućnost da se neposrednije obavijesti o Crnoj Gori, ali i očigledne namjere putopisca da ovu zemlju prikaže u određenom svjetlu. Vanutelijev poluorijentalizam, iako je u mnogome zasnovan na prethodnoj putopisnoj tradiciji, nije uzrokovan samo njome, već pretežno piščevim izborom da tematizuje one elemente koji jasnije ukazuju na razlike, a zanemari one koji bi ukazali na sličnosti sa sredinom iz koje sam potiče.

Sa stanovišta savremene putopisne teorije, prema klasifikaciji Cvetana Todorova, koji je putnike u zavisnosti od njihovog prikaza posjećene zemlje i odnosa prema drugoj sredini, podijelio u deset kategorija, Vanuteli pokazuje odlike klasičnog asimilatora, to jest univerzaliste koji vjeruje u jedinstvo ljudskog roda, a različitost Drugog tumači u znaku nedostataka u poređenju sa svojim idealom.³³ Vanuteli je istovremeno i alegorista, i to u onim djelovima putopisa gdje stranu zemlju opisuje kako bi se pozabavio političkim i vjerskim problemima ne njene, nego vlastite kulture. Na to ukazuje i činjenica da se nije obavijestio o novim crnogorskim zakonima o vjerskim pitanjima donesenim prije njegovog dolaska, iako je proučavanje vjerskih odnosa naznačio kao glavni motiv putovanja.³⁴

Posebnost Vanutelijevog putopisa sastoji se u tome da je ovaj autor, kako u istorijskom pregledu koji je dao, tako i u opisu savremenih prilika u Crnoj Gori, kao progresivnu silu istakao Crkvu, prikazujući je kao stub društva, otjelovljenje ideje slobode i nezavisnosti, civilizatora i pokretača društvenog razvoja, dok su drugi putopisci takve impulse pripisivali Petrovićima kao državotvornoj dinastiji.

Iako ne nudi mnogo novih podataka o Crnoj Gori s kraja XIX vijeka, Vanuteli ipak upoznaje Italijane i s još nekim ličnostima iz crnogorske kulturno-istorijske baštine. Takva je, na primjer, Ozana Kotorska, u kojoj autor vidi moguću sponu za povezivanje katoličkog i pravoslavnog svijeta na istočno-jadranskoj obali. Takođe, Vanutelijevo djelo predstavlja vrijedno svjedočanstvo o motivima interesovanja za Crnu Goru, o njenoj percepciji u određenom istorijskom trenutku i o isprepletenosti političkih, vjerskih, kulturnih i drugih faktora koji su uticali na njeno predstavljanje italijanskoj čitalačkoj publici.

drejević: Viko Mantegaca, *U Crnoj Gori, bilješke i utisci*, CID, Podgorica, 2008); Adolfo Rossi, *Un'escursione nel Montenegro*, Carlo Aliprandi editore, Milano, 1896; Mario Borsa, *Dal Montenegro: lettere*, Istituto italiano d'arti grafiche, Bergamo, 1896.

³³ Up. Cvetan Todorov, *Mi i drugi: francuska misao o ljudskoj raznolikosti*, prev. B. Jelić, M. Perić i M. Zdravković, Bibl. XX vek, Beograd, 1994, str. 328–336.

³⁴ Promjene i zakoni predviđali su da stanovnici islamske vjeroispovijesti u svim krajevima gdje su živjeli budu ravnopravno zastupljeni u vlasti, dok je u školama bilo propisano poštovanje svih vjera i predviđeno strogo kažnjavanje uvreda ma čijeg vjerskog osjećanja. Up. Živko M. Andrijašević, Šerbo Rastoder, nav. djelo, str. 224–225.

Bibliografija

- Andrijašević, Živko M., Rastoder, Šerbo: *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003. godine*, Centar za iseljenike Crne Gore, Podgorica, 2006.
- Badacci, Antonio. *Le Bocche di Cattaro ed i Montenegrini: impressioni di viaggio e notizie da servire per introduzione alla flora della Czernagora*, Soc. tip. Azzoguidi, Bologna, 1886.
- Borsa, Mario. *Dal Montenegro: lettere*, Istituto italiano d'arti grafiche, Bergamo, 1896.
- Bracewell, Wendy. "Travels Through the Slav World", u: Bracewell, Wendy, Drace- Francis, Alex (ur.). *Under Eastern Eyes: A Comparative Introduction to East European Travel Writing on Europe*, Central European University Press, Budapest – New York, 147–195.
- Burzanović, Slavko. „Antonio Baldači i Crna Gora“, *Matica*, IX/2008, br. 34–35, str. 91–110.
- Caccamo, Francesco. "Alla scoperta della sponda orientale dell'Adriatico. Viaggiatori in Albania e in Montenegro" u: Trinchese, Stefano, Caccamo, Francesco (ur.). *Rotte adriatiche: tra Italia Balcani e Mediterraneo*, Franco Angeli, Milano, 2011, str. 95–112.
- Cronia, Arturo. *La conoscenza del mondo slavo in Italia: bilancio storico-bibliografico di un millennio*, Istituto di studi adriatici di Venezia, Padova, 1958.
- Čagorović, Nebojša, Carmichael, Cathie. "Constructing and rethinking Montenegrin national identity", *Narodna umjetnost*, 2006, 43/1, str. 59–74.
- Durković-Jakšić, Ljubomir. *Englezi o Njegošu i Crnoj Gori*, Grafički zavod, Titograd, 1963.
- Ford, Emmet B., "Montenegro in the Eyes of the English Traveler", *Südost Forschungen: internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Sudosteuropas* / begründet von Fritz Valjavec; im Auftrag des Südost-Institut München geleitet und herausgegeben von Mathias Bernath, vol. 18, 1959, str. 350–380.
- Grande munus, lettera enciclica di Sua Santità Leone PP XIII, http://w2.vatican.va/content/leo-xiii/it/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_30091880_grande-munus.html
- Hall, Richard C. *The Balkan wars 1912–1913. Prelude to the First World War*, Routledge, London and New York, 2000.
- Jakulj, Ivan. „Međunarodni ugovori Svete Stolice i Crne Gore: povijesno-pravni vid“, *Crkva u svijetu*, 2013, br. 48, str. 236–261.
- Jezernik, Božidar. *Divlja Evropa*, prevela s engleskog S. Glišić, Biblioteka XX vek, Beograd, 2008.

- Kakamo, Frančesko. „Konkordat sa Crnom Gorom i politika Svete stolice prema istoku“, prevela sa italijanskog Deja Piletić, *Matica*, VI/2005, br. 21, str. 221–254.
- Kilibarda, Vesna. *Bibliografija o Crnoj Gori na italijanskom jeziku (1532–1941)*, *Crnogorska bibliografija*, tom IV, knj. 4, Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević“, Cetinje, 1993.
- Mantegazza, Vico. *Al Montenegro, un paese senza parlamento: note ed impressioni (agosto–settembre 1896)* Successori Le Monnier, Firenze 1896.
- McArthur, Sarah. *Being European: Russian Travel Writing and the Balkans, 1804–1877*, University College London, School of Slavonic and East European Studies, Submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, April 2010, <http://discovery.ucl.ac.uk/20181/1/20181.pdf>
- Milunović, Luka, Milunović, Ljiljana. *Pozorište u knjaževini Crnoj Gori 1884–1888: Kulturne prilike i počeci organizovanog i kontinuiranog pozorišnog života*, Crnogorsko narodno Pozorište, Podgorica, 2001.
- Miranda, Salvador. „Vannutelli, Vincenzo“, *The Cardinals of the Holy Roman Church, Biographical Dictionary, Pope Leo XIII (1878–1903) Consistory of December 30, 1889 (XIV)*, <http://www2.fiu.edu/~mirandas/bios1889-iii.htm>;
- Raspudić, Nino. *Jadranski (polu)orijentalizam: Prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti*, Naklada Jurčić d.o.o, Zagreb, 2010.
- Rossi, Adolfo. *Un’escursione nel Montenegro*, Carlo Aliprandi editore, Milano, 1896.
- Rovito, Teodoro. *Letterati e giornalisti italiani contemporanei, dizionario biobibliografico, seconda edizione*, Teodoro Rovito Ed. Napoli, 1922.
- Said, Edvard. *Orijentalizam*, prevela s engleskog Drinka Gojković, Biblioteka XX vek, Beograd, 2008.
- Šistek, František. *Naša braća na Jugu: Češke predstave o Crnoj Gori i Crnogorcima 1830–2006*, Matica crnogorska, Cetinje – Pogorica, 2009.
- Todorov, Cvetan. *Mi i drugi: francuska misao o ljudskoj raznolikosti*, prev. B. Jelić, M. Perić i M. Zdravković, Biblioteka XX vek, Beograd, 1994.
- Todorova, Marija. *Imaginarni Balkan*, prevele s engleskog A. B. Vučen i D. Starčević, Biblioteka XX vek, Beograd, 2006.
- Wolff, Larry. *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford University Press, Stanford, 1994.
- Yriarte, Carlo. *Le rive dell’Adriatico e il Montenegro*, Treves, Milano, 1883.

Olivera POPOVIĆ

ARCHBISHOP'S JOURNEY TO MONTENEGRO IN 1885

The present paper addresses a travelogue in which Italian Archbishop Vincenzo Vannutelli describes his brief visit to Montenegro in 1886. The author attempts to shed light on the historical, political and cultural context of his visit, in order to determine which factors had an impact on the image of Montenegro and Montenegrins recorded in his travelogue, as well as to discover the motifs behind the visit of the Dominican friar, later Cardinal, who left one of the rare testimonies of a small Balkan Principdom in the years immediately after the Berlin Congress (1878).

Key words: *travel literature, Vincenzo Vannutelli, Montenegro, Italy, the Holy See*